

Vonyó József

A hóhér akaszt – ezúttal önmagát

Lehet, hogy rejtélyesnek, netán hivalkodóan hangzatosnak tűnik a cím. Úgy vélem azonban, a lényeget fejezi ki.

A történész a múltbéli valóságot rekonstruálja: történelmet ír. Mások történetét. Most egy szerkesztői ötlet – mondhatnánk szerkesztői szeszélynek is – arra készíti, hogy saját történetét írja meg. Amit a történész nem szokott megtenni, hisz – „sine ira et studio” – tárgyilagosnak kell lennie, tárgyát kívülről, felülről kell néznie, hogy valós képet fessen a múltból, s reális értékítéletet alkothasson róla. De lehet-e képes kívülről nézni jelen tárgyát: önmagát? A feltett kérdések mögött meghúzódó jogos szándék persze az, hogy tisztázzuk: képesek vagyunk-e ugyanerre mások története esetén. Tudjuk-e magunkat függetleníteni – politikai személyiségek, társadalmi csoportok, kulturális közösségek, szellemi áramlatok vagy akár gazdasági folyamatok értékelése során – mindattól, ami velünk valaha is történt?

A szerkesztői kérdés úgy szól: Miért, hogyan lettem történész, s egy bizonyos terület szakértője? Erre bonyolult esetben is lehet viszonylag egyszerűen – akár egy mondatral – válaszolni. Ezért is érdemes továbbgondolni, és újabb kérdésekkel megtoldani az eredetit. Milyen történész lettem? Nem a minőséget tekintve, mert arról értékítéletet mondanak az arra illetékesek: a kollégák és az olvasók. Inkább abban az értelemben: milyen habitusú? Nemcsak az fontos, milyen témakörök mellett kötöttem ki. Sokkal inkább az, miként közelíték hozzájuk, milyen szempontok alapján tárom fel részleteit, szintetizálom a részeredményeket, s mondok értékítéletet az egészről. Egyáltalán: minősíték-e vagy csak regisztrálok? S mindez valóban tőlem függ, nem a tárgytól.

A dolog közepébe vágva: véletlenül lettem történész – és mégsem.

Elsőgenerációs értelmiségi vagyok. Az első szellemi hatások tehát nem otthon értek, hanem az iskolában. Szüleim, nagyszüleim (parasztok, vendéglátósok) az anyagi javak előteremtésével és nem szellemi gyarapodásunkkal voltak elfoglalva. (Jelszószerűen fejezte ki ezt földműves nagyapám és – az ő hatására – anyám sokszor elhangzott mondata: „Az a tied fiam, amit megeszel.”) Társadalmi környezetünk, az életfeltételeket alakító politikai viszonyok később sem képeztek beszédtemát otthon. Olyan évben (1951) kezdtem tanulmányaimat, amikor a tanító néni kötelességének érezte elsőként arra utasítani bennünket: mindenkit „Előre!” köszöntéssel üdvözlünk. Gyermekkoromban a sport vonzott, középiskolásként emellett az irodalom. A könyveket kezdetben nem otthoni, hanem könyvtári polcokról emelhettem le, a – nagyvárosi mércével mérve – szegényes siklósi könyvtár polcairól. Saját „könyvtáram” előbb az Olcsó Könyvtár, majd a Diákkönyvtár 3–6 forintos, szerény kötetei révén kezdett gyarapodni. Sportoltam, irodalmat olvastam – és írással próbálkoztam. Ezért is akartam sportújságíró lenni. A *Népsport* akkori főszerkesztő-helyettese

tanácsára („Végezzen egyetemet, tanuljon nyelveket!”) jelentkeztem az ELTE orosz–arab szakára. Utóbbi útikönyvek és Germanus Gyula munkái hatására választottam. A sikeres felvételi ellenére, hely hiányában elutasítottak, s a Művelődésügyi Minisztérium felvételi eredményem alapján a Pécsi Tanárképző Főiskola magyar–történelem–orosz szakára irányított. Történt mindez 1963-ban, a forradalmat követő terrort, szigort felváltó „enyhülés” évében.

Eddig a véletlen, ami már magában foglalta a „mégsem”-et is. Jóllehet, a gimnáziumban fiatal magyartanárom dinamizmusa irodalom iránti vonzalmamat erősítette, volt egy tanárnőnk, a történelmet és földrajzot tanító dr. Barlay Magda, aki – kevéssé látványosan – életre szóló hatást gyakorolt rám. Még a háború előtt szerezte doktori címét, gazdag tudása, a jelenségek okait, a folyamatok lényegét, a személyiség történelemformáló erejét (az osztályalapú hivatalos történelemértelmezés időszakában) előttünk feltáró történelemóráinak jelentőségét később, a főiskolai tanulmányok idején ismertem fel. Itt hasonló élmények értek olyan kiváló *tanárok* részéről, mint Vas Károly és Dénes Béla. A kutató történészek nem ismerhetik nevüket könyvek címdalairól, folyóiratok tartalomjegyzékeiből – ők „csak” tanárok voltak, nem kutatók. Ám széleskörű és alapos felkészültségükkel, rendszerező képességükkel, komplex látásmódjukkal, emberségükkel olyanokban is felkeltették a történelem iránti érdeklődést, megláttatták velük a múlt feltárásának szépségeit, izgalmát és nehézségeit egyaránt, akik eredendően közömbösen viseltettek a „felvett” tárgy iránt. Végzés után már nem volt kérdéses, hogy három szakom közül történelemből fogok egyetemi diplomát szerezni.

Így kerültem mégis az ELTE-re – levelező tagozatra, immár történelem kiegészítő szakon, még nem hivatásként választva a tudományágat. Már korábban a politika felé sodródtam, ami később is vonzott. Ebbe az irányba terelt a korabeli hivatalos iskolai nevelés, amit nem ellensúlyoztak családi és baráti hatások. Mint legjobb tanulókat választottak ki KISZ-vezetőnek a középiskolában, 1960-ban. A munkát a főiskolán is folytattam. Ennek kapcsán is sokat olvastam – politikai és (politika)történeti munkákat – de nem sokfélélt, ami a szövegek szellemiségét illeti. Az olvasottak, hallottak – „ellenszövegek” ismerete, s más jellegű tapasztalatok hiányában – sokáig hiteles válaszokat látszóttak adni számos kérdésre. Mindezek hatására és eredményeként lettem függetlenített egyetemi, illetve főiskolai KISZ-titkár – miközben történeti ismereteimet igyekeztem gazdagítani a legpatinásabb magyarországi bölcsészkar padjaiban. Két évig, havonta három napon át. A főiskolán a képzés funkcionális jellege (az általános iskolai tanári feladatokra való felkészülés), az egyetemen a levelező képzés szűkös időkeretei miatt nem vehettem részt olyan intenzív szemináriumokon, melyek a történeti kutatómunkához szükséges módszertani felkészültséggel vértelmeztek volna fel.

Innen kerültem a Pécsi Tanárképző Főiskola történelem tanszékére tanársegédnek 1972-ben. A hetvenes években – jóllehet, változatlanul a pedagógusképzésen volt a hangsúly – a „tanárképzőkön” is követelménnyé vált a kutatómunka, azok oktatóitól is kezdték elvárni a fokozatszerzést. Az egyetemi doktori cím megszerzését szolgáló könyvészeti és levéltári búvárkodás, illetve a szintézis elkészítése során kellett először szembesülnöm módszertani felkészültségem hiányosságaival. Ezeket rész-

ben önállóan (a történeti szakmunkák metodikai vonatkozásainak tudatos elemzése révén), részben későbbi kollégáim segítségével pótoltam. E tekintetben különösen hálaival tartozom – a közülünk idén eltávozott – Szita Lászlónak, akinek fő kutatási területemet is köszönhetem. Megfelelő disszertációtémát keresve, ő adta kezembe a Nemzeti Egység Pártja (NEP) Baranya megyei iratanyagát, amivel Gömbös politikai pályája, illetve a politikai pártok és rendszerek vizsgálatára irányította figyelmemet – mondhatni: életre szólóan. S ő volt az, aki a kutatómunka rejtelmeibe is bevezetett. Jó tíz évvel később ezek „témaszpecifikus” elmélyítésében segített – az immár egyetemivé vált tanszéken – Ormos Mária, aki Pécsre kerülve iskolát teremtett, sokoldalúan segítve fiatal kollégáit, tanítványi szakmai fejlődését, kibontakozását.

Főiskolai-egyetemi oktatóként sem hagytam fel a politikai tevékenységgel: intézményen belüli feladatokat kaptam és vállaltam az MSZMP-ben. A párhuzamosan végzett kétféle munka kölcsönhatásai sokrétűen befolyásolták aktivitásom mindkét területét. Egyrészt azt eredményezték, hogy a politikai *szervező* a szakmában is az maradt: a tudományszervezést és -népszerűsítést ugyanolyan fontosnak tartva, mint magát a kutatást, az utóbbival azonos (vagy tán több) időt, energiát fordítottam az előbbire. Ennél fontosabbak és jelentősebbek voltak azonban a tartalmi hatások.

Gömbös Gyula politikai pályájának alakulását, ezen belül az általa átszervezett kormánypárt, a NEP történetét kutatva döbbsentem rá (meglehetősen későn, csak az 1970–1980-as évek fordulóján) az addig „fasisztának” minősített miniszterelnök által kiépíteni tervezett rendszer és a korabeli „létező szocializmus” rendszerének hasonló vonásaira. S ezt nemcsak a kutatótémának, hanem politikai tapasztalataimnak is köszönhettem. A korabeli hatalom hirdetett elvei és gyakorlata közötti ellentmondásokat, az ebből adódó emberi problémákat egy kar pártvezetőjeként kellett megélnem, tapasztalnom. Egy részleg irányítójaként tettem kísérleteket a – gyakran személyes tragédiákkal fenyegető – politikai és emberi konfliktusok humánus megoldására, a rendszer elemeinek ezt szolgáló módosítására. Felismeréseim a politika terén csak – más esetekhez képest – szokatlan, a „másként gondolkodókkal” szemben megértő, humánus megoldást eredményeztek helyi kérdésekben. Ez legfeljebb annyi eredményt hozott, hogy emberek egy csoportja – „mindkét oldalon” – tapasztalhatta: így is lehet, s ez befolyásolhatta reagálásukat, cselekedeteiket más esetekben is. A rendszer egészen azonban nem változtatott.

Annál inkább a történeti problémák megközelítésével kapcsolatos látásmódon. A fentiek – sokakkal ellentétben – nem elfordítottak a politikatörténettől, hanem felerősítették érdeklődésemet iránta. Felerősítették, és új tartalmi elemmel gazdagították: az ún. szocialista rendszer, a bolsevik típusú pártok, illetve a kétféle diktatúra és vezető politikai erők összehasonlító vizsgálatával.

Felerősítették, és új szempontokkal gazdagították. Mindenekelőtt azzal, hogy nem elég az eseménytörténetet áttekinteni. A politikai folyamatok nem értelmezhetők a szervezetek, a rendszerek, azok intézményi kereteinek és működési elveinek módszeres vizsgálata nélkül. Ezen belül nem elég a struktúra fő elemeit, s a felső vezetést megismerni, hanem ugyanilyen fontos az alsóbb szintű egységek lehetőségeinek, a helyi vezetők személyiségének és mozgásterének – mindezekből fakadóan a nagypolitika lokális

módosítási esélyeinek feltárása. Ehhez pedig nélkülözhetetlen a politológia, a szervezet-szociológia eszköztárának használata. A politika alakulása és hatása aligha értékelhető megalapozottan a társadalom és elemei reakcióinak, viszonyulásának, s mindezek révén „visszahatásának” megismerése nélkül. A választások eredményeinek alakulását például csak részben magyarázzák a kormányzati politika, a pártok ideológiája és programjai, a külpolitikai hatások stb. tényei. Aligha érthetjük meg őket az egyes társadalmi csoportok, helyi közösségek saját helyzetének, ebből fakadó érdekeinek, mentalitásának, gondolkodásmódjának, értékrendszerének ismerete nélkül. Ez alapos társadalomtörténeti kutatást igényel – mégpedig mikroszintűeket. Miként a szervezetek, intézményrendszerek működési mechanizmusainak teljes értékű feltárása is. Ez irányította figyelmemet a helytörténetre, amit csak erősített az a majd' nyolc év, melyet a pécsi Várostitörténeti Múzeumban töltöttem. És a részletek folytathatók... Summa summárum: meggyőződésemmé vált, hogy politikatörténetet csak komplex módon – a gazdaság-, társadalom-, ideológia- és kultúrtörténeti szempontokat, politológiai, szociológiai és pszichológiai módszereket, illetve a makro- és mikrotörténeti nézőpontot ötvözve – lehet eredményesen művelni, s ezért csak így érdemes.

Mindez persze közel sem volt ilyen egyszerű. Mellbevágó és sokkoló új ismereteket, felismeréseket eredményezett. Olyanokat, melyek mások számára evidenciának számítottak – ha nyilvánosan nem is beszéltek róla. Olyanokat, melyek kikezdtek, sőt érvénytelenné, semmissé tettek sok mindent abból, amit addig gondoltam, véltem, hittem. S ami ezzel járt: sötétben tapogatózást, vívódásokat – eszmékkel, korábbi nézetekkel, s mindenekelőtt önmagammal. Vívódásokat: szakmai és morális értelemben egyaránt. Ezért nem is hirtelen megvilágosodásról volt szó, hanem hosszú és keserves folyamatról. Ami persze sok mindent meg is könnyített. Időt adott a problémák megemésztésére, a megoldások kiérlelésére – ha úgy tetszik kísérletezésre. Mindennek feltétele volt, hogy a „megvilágosodás” nem *külső változásokhoz* történő igazodás, hanem *belső tényezők*, saját felismerések eredménye volt – jóval a „nagy változások”, a rendszerváltozás előtt.

A „megélt történelem”, illetve annak (és egyben önmagam tevékenységének) értékelése, átértékelése további felismerésekkel szolgált. Az MDP, MSZMP történetét tárgyaló – egyelőre még sajnálatosan kis számú – munkát olvasva vált nyilvánvalóvá számomra, hogy azt teljes hitelességgel feltárni csak olyanok lesznek képesek, akik részesei voltak a szervezetek működésének, valamilyen szinten „belülről” láthatták az eseményeket, folyamatokat. Ez azzal, a bolsevik típusú állampártokra – általában: a diktatúrák uralkodó pártjaira – különösen jellemző momentummal van összefüggésben, hogy bennük számos döntés, információtovábbítás stb. titkosan, informális módon történt. Ráadásul a „sajátos” iratszelejtezési gyakorlat miatt fontos dokumentumok nem maradtak fenn. Így a pártszervezetek, testületek működése – az irdatlan mennyiségű iratanyag ellenére – nem rekonstruálható pusztán az írott és nyomtatott forrásokból, utóbbiak a személyes tapasztalatok nélkül gyakran tévesen értelmezhetőek. A „belső” személy feltáró munkája azonban csak abban az esetben hozhat megbízható eredményt, ha az illető képes felülemelkedni korábbi önmagán, függetleníteni magát esetlegesen meglévő személyes kötődéseitől, az azokból fakadó érdekeitől,

érzelmeitől; ha képes „kívülről”, a másik póluson lévők szemével is látni azt, amit „belsőlről” élt meg. Ez az attitűd – „sine ira et studio” – persze nem csak ezzel a témával foglalkozó, s nem csak a személyes érintettségű kutatók esetében követelmény.

A személyes aspektusok még egy fontos szakmai tanulsággal jártak számomra: a korábbinál sokkal nagyobb figyelmet kell fordítanom a személyiség szerepének vizsgálatára. Nemcsak az első számú és országos, hanem a helyi vezetők, illetve szervezetek egységei irányítóinak személyiségjegyeire, habitusára, mindezeknek a helyi szervezet működését befolyásoló, esetleg az országos trendeket módosító hatásaira is. S nem csak a társadalmi, politikai szereplők tekintetében.

Azóta a történeti munkák olvasása során fokozottan érdekel a szerző személye, személyisége is. Mert saját példából tudom: a történész – bevallja vagy sem, mi több: észreveszi vagy sem – mások történetébe is beleírja a sajátját. S így a történeti monográfia vagy tanulmány – miként egy regény vagy festmény – legalább annyit mond szerzőjéről, mint tárgyáról. És nem csak ilyen sajátos esetben, mint a mostani, amikor a kettő ugyanaz.